

วีรชนบางระจันในประวัติศาสตร์ไทย :
การสร้างตัวตนและสื่อความหมายในสังคมร่วมสมัย
BANG RACHAN HEROES IN THAI HISTORY : CREATING IDENTITY
AND REPRESENTATION IN CONTEMPORARY SOCIETIES

ศุภกานต์ นานรัมย์* | SUPAKAN NANRUM

ABSTRACT

The purpose of this article is to present the bravery of Bang Rachan heroes allying to protect their village in 1767 A.D. before the end of Ayutthaya kingdom. This incident was an important benchmark of Thai politics in relation to a politics inefficiency, disunity and awareness of local people's heroic deed of protecting the land. The land protection duty was not the one of the ruling class anymore. The remarkable bravery of Bang Rachan heroes brought their identity recognition in Siam royal history as seen in many royal annals. Bang Rachan heroes have become the part of Thai history study in the official educational curriculum. The literary-like narratives of Bang Rachan heroes have been adapted into various works such as literature, movies, series and music which have been popular up to the present time.

Keywords: Bang Rachan, creating identity, representation

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
พระนครศรีอยุธยา

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอวีรกรรมความกล้าหาญของวีรชนบางระจันในการรวมกลุ่มเพื่อปกป้องชุมชนของตนเองในช่วงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 เหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นประสบการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญของไทยว่าด้วยความไร้ประสิทธิภาพทางการเมือง ความหย่อนสามัคคี และการสร้างความตระหนักให้คนร่วมชาติได้เห็นว่า แม้เป็นเพียงกลุ่มชาวบ้านก็สามารถมีส่วนร่วมในการปกป้องบ้านเมือง หาได้เป็นแต่เพียงหน้าที่ของชนชั้นปกครองเท่านั้น ความโดดเด่นของวีรชนบ้านบางระจันส่งผลให้ราชสำนักสยามเปิดพื้นที่ให้มีตัวตนในประวัติศาสตร์ราชสำนัก ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายฉบับ เมื่อมีการจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการ วีรชนบางระจันกลายเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เรื่องราวที่มีความเป็นวรรณกรรมสูงยังได้รับการสื่อความหมายผ่านสื่อบันเทิงหลากหลายรูปแบบ เช่น วรรณกรรม ภาพยนตร์ ละคร เพลง เหล่านี้ล้วนได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน

คำสำคัญ : บางระจัน การสร้างตัวตน การสื่อความหมาย

บทนำ

ย้อนกลับไป ใน พ.ศ. 2310 การเสียกรุงศรีอยุธยาแก่ราชวงศ์คอนบองของพม่า ได้สร้างบาดแผลทางประวัติศาสตร์แก่มหาชนชาวไทย กล่าวคือ เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ขวัญกำลังใจ รวมไปถึงการสูญเสียสถานภาพของกรุงศรีอยุธยาในฐานะราชธานีสยามที่ดำเนินมากกว่า 417 ปี อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์เสียกรุงครั้งนั้นได้กลายเป็นประสบการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญที่นักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจในการอธิบายความล้มเหลวทางการเมืองอันเกิดจากปัญหาการเมืองภายใน ในขณะเดียวกัน เหตุการณ์ครั้งนั้นได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์สยามอันผูกขาดไว้กับราชสำนัก การสร้างตัวตนทางประวัติศาสตร์โดยชาวบ้านในการปกป้องชุมชนของตนเองได้กลายเป็นประเด็นที่สร้างความสนใจในบริบทร่วมสมัยที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมทางการเมือง ดังตัวอย่างชาวบ้านบางระจัน การสร้างภาพลักษณ์ความเสียสละ หวงแหนแผ่นดินเกิด อันเป็นภาพลักษณ์ใหม่ในสังคมร่วมสมัย และมีการผลิตซ้ำ

ภาพลักษณ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อการรับรู้ร่วมสมัย ส่งผลให้ชาวบ้านบางระจัน กลายเป็นหนึ่งในวีรบุรุษที่มหาชนรับรู้มากที่สุดกลุ่มหนึ่ง

บริบทประวัติศาสตร์ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310

นับแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรุงศรีอยุธยาได้เว้นจากสงครามกับ พม่าแล้วหันไปให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจการค้า ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยามีความมั่งคั่งทาง เศรษฐกิจ ดึงดูดให้ชาวต่างชาติทั้งในภูมิภาคเอเชียและตะวันตกเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ทำการค้า และขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งรกรากหลากหลายภาษา ยกตัวอย่างเช่น จีน จาม ญีว๊ก แขกมลายู เปอร์เซีย โปรตุเกส ฮอลันดา เป็นต้น ความรุ่งเรืองทางการค้า ดังกล่าวส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจเกิดการผลิตสินค้าเพื่อขาย การปรับเปลี่ยนเงื่อนไขการ เกณฑ์ไพร่ ดังเช่น จากไพร่สมเป็นไพร่ส่วย ซึ่งแต่เดิมต้องเข้ารับราชการแบบเข้าเดือน ออกเดือนเป็นการส่งเงินมาแทน หรือ ส่งส่วยมาเป็นเงินแทนการเข้าเวร กรณีดังกล่าวได้ สะท้อนภาพความต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าการเรียกเกณฑ์การใช้ แรงงานเพื่อสร้างพระเมรุ ถนน ขุดคลอง หรืองานราชการใดๆ ที่ราชสำนักต้องการ ประเด็นในการเรียกเกณฑ์แรงงานนี้เป็นประเด็นที่มีความสำคัญในการเรียกเกณฑ์ไพร่ ยามสงคราม เมื่อระบบการเกณฑ์ได้เปลี่ยนแปลงไปนั้นกรุงศรีอยุธยาจะเกิดความยุ่งยาก ในการจัดเตรียมไพร่พลเพื่อใช้ในการสงคราม

จากปัจจัยเรื่องการเกณฑ์ไพร่ที่ปรับเปลี่ยนไปนั้น แม้ราชสำนักจะได้เงิน หรือ ส่วยจากไพร่แทนการเข้ารับราชการ เกิดเป็นสภาพการขาดแรงงานไพร่ในภาคการผลิต ในเวลาต่อมา ด้วยเหตุนี้ เมื่อเกิดความวุ่นวายทางการเมืองภายในของพม่าหลังจาก อลองพญาจักรีของพม่าสามารถรวบรวมแคว้นเป็นหนึ่งเดียว โดยมีเมืองอังวะเป็น ศูนย์กลางราชอาณาจักร รัฐทางใต้อย่างรัฐมอญต้องการประกาศตนเป็นอิสระ ราชสำนัก พม่าได้ส่งผลกองทัพเข้ามาเพื่อปราบปราม ส่งผลให้ราษฎรชาวมอญอพยพเข้ามายังกรุง ศรีอยุธยาจำนวนมาก โดยเฉพาะรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ การเปิดรับมอญที่ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนี้เอง ได้กลายเป็นเชื้อเพลิงสร้างความขุนเคืองแก่พระ เจ้าอลองพญา ในขณะเดียวกัน ปัญหาทางการเมืองภายในกรุงศรีอยุธยาได้สร้างปัญหาที่

ร้าวลึก ดังเช่นปัญหาการสืบราชสมบัติ ปัญหาจากระบบการเมืองที่ล้มเหลว เหล่านี้ได้ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาสิ้นสภาพในการปกป้องตนเองเมื่อเกิดสงคราม

ปัญหาการสืบราชสมบัติถือเป็นปัญหาทางการเมืองที่มีมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ไทยและทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ถือเป็นการบั่นทอนเสถียรภาพทางการเมือง ดังเช่นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) หลังจากกรมขุนเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์) ซึ่งเป็นอุปราชต้องพระราชอาญาสิ้นพระชนม์ระหว่างโทษจากการทูลฟ้องกล่าวโทษโดยเจ้า 3 กรม (กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสวยภักดี) ว่ากรมขุนเสนาพิทักษ์ว่าเป็นผู้กับหม่อมส้างวาล (พระราชพงศาวดารฉบับจันทนумаศ (เจิม) ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542 : 440) ต่อมากรมหมื่นเทพพิพิธกับเสนาบดีได้กราบทูลให้แต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิจเป็นอุปราช แต่ปฏิเสธเพราะมักน้อยเกรงว่าจะเกิดความแตกแยกในราชวงศ์จึงกราบทูลขอให้แต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี (เจ้าฟ้าเอกทัศน์) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศขัดเคืองดำรัสว่า **“กรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั่น เป็นวิสัยพระทัยปราศจากความเพียร ถ้าจะให้ดำรงฐานานุศักดิ์อุปราชสำเร็จราชการกิจถึงหนึ่งก็จะเกิดวิบัติฉิบหายเสีย”** (พระราชพงศาวดารฉบับจันทนумаศ (เจิม) ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542 : 441) แล้วจึงรับสั่งให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปผนวชเสียอย่าอยู่ให้กีดขวาง ภายหลังเหตุการณ์ไม่ได้เรียบร้อยอย่างที่คาดไว้ หลังจากเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิจขึ้นครองราชย์ ใน พ.ศ. 2301 พระองค์ให้จับเจ้า 3 กรมสำเร็จโทษ ส่วนกรมขุนอนุรักษ์มนตรีได้ลาผนวช ตั้งพระองค์เป็นอิสระ ขึ้นอยู่บนพระที่นั่งสุริยาอมรินทร์โดยพลการทำให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่ง ทั้งเกรงสมเด็จพระพันปีหลวง เมื่อเสวยราชย์ได้เดือนเศษ จึงทูลถวายราชสมบัติแก่กรมขุนอนุรักษ์มนตรีแล้วเสด็จไปบวชที่วัดศรีโชนิยา จากนั้นประทับที่วัดประดู่ทรงธรรม

ส่วนปัญหาที่สะท้อนภาพระบบการเมืองล้มเหลวและยังกลายเป็นชนวนสงคราม คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นที่เมืองตะนาวศรี ในพงศาวดารพม่า ฉบับหมั่นนำ อธิบายว่ามีเรือกำปั่นติดตรงพม่าต้องพายุพัดไปติดตื้นอยู่ ณ เมืองตะนาวศรี พวกไทยจับและริบสินค้าเอาเสียโดยยุติธรรม (กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, 2550 : 266) เหตุการณ์ครั้ง

นั้นได้อธิบายไว้ในพระนิพนธ์ไทยรบพม่าด้วย กล่าวคือ พระเจ้าอลองพญาประสงค์จะปราบปรามพวกกระแซ กลุ่มคนเชื้อสายไทที่รัฐมณีปุระติดอินเดีย ซึ่งมาบุกรุกทางเหนือของพม่า ทางเมืองมอญมีขุนนางผู้หนึ่งซึ่งเคยเป็นแม่ทัพหงสาวดีมาก่อน หลบหนี เมื่อได้ไปที่เมืองสิริเยมซึ่งตั้งอยู่ปากแม่น้ำเมืองหงสาวดี อันเป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศ พระองค์ต้องการเมืองสิริเยมคืน จึงยกทัพไปที่เมืองแม่ทัพมอญเห็นว่าสู้ไม่ได้จึงเก็บรวบรวมสมบัติใส่เรือกำปั่นฝรั่งเศสหมายจะไปเมืองปอนดาเจรีอันเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสในอินเดีย แต่เรือกำปั่นถูกพายุพัดเข้ามาทางตะวันออก จึงมาอาศัยซ่อมแซมเรือที่เมืองมะริดอันเป็นเมืองขึ้นของเมืองตะนาวศรีของกรุงศรีอยุธยา พม่ามีหนังสือมาบอกพระยาตะนาวศรีให้จับคนและเรือกำปั่นที่รับมานั้นคืน แต่ได้รับการปฏิเสธ พระเจ้าอลองพญาจึงขัดเคืองแต่ยังไม่ได้ยกทัพมาตี หลังจาก พ.ศ. 2302 เมื่อสืบได้ว่าเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี หามิรู้พลในการป้องกันอย่างเข้มแข็งไม่ จึงส่งกองทัพมาตีเมืองได้โดยง่าย จึงกำเริบอยากลองมาตีกรุงศรีอยุธยา (ไทยรบพม่า ใน ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 6, 2506 : 75-77) ความต้องการในการกำราบมอญที่เกิดขึ้น ส่งผลให้ชาวมอญอพยพมายังกรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก เมื่อครั้งที่มอญทำสงครามกับพม่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ยินดีรับชาวมอญที่มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อใช้เป็นแรงงานของอาณาจักร นอกจากมอญแล้วยังรับเอากลุ่มชนต่างๆ ที่เป็นปัญหากับพม่าเข้ามาด้วย เช่น ล้านนา และฉานตะวันออก ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ได้สร้างความยุ่งยากทางการเมืองแก่พม่า ทั้งกรุงศรีอยุธยาสามารถฟื้นตัวเป็นอาณาจักรที่มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเป็นคู่แข่งสำคัญของพม่าครอบครองผลประโยชน์ทางการค้าในหัวเมืองมอญ ทั้งครอบครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจสำคัญในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำโขง จึงกลายเป็นประเด็นที่ผกผันกันจนกลายเป็นเหตุให้พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2303

วิธีชนบางระจันในประวัติศาสตร์ราชสำนักสยาม

หลังจากทำสงครามกับพม่า ใน พ.ศ. 2303 พร้อมกับการล่าถอยของกองทัพพม่าจากการประชิดด้วยวรรณโรคสำหรับบุรุษจนสิ้นพระชนม์ของอลองพญา (พงศาวดารมอญพม่า ใน ประชุมพงศาวดารที่ 2, 2506 : 116) ความปั่นป่วนทางการเมืองภายในราชสำนัก ก่อนหน้านั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ลาผนวชเพื่อปัญหาการ

สงคราม ต่อมาข้าราชการที่ไม่เข้ากับสมเด็จพระเจ้าอู่ทองพร ได้ยุยงสมเด็จพระเจ้าเอกทัศให้รังเกียจกินแหนง สมเด็จพระเจ้าอู่ทองพรเกรงว่าจะเกิดการรบพุ่งฆ่ากันเองจึงเสด็จออกจากพระราชวังไปประทับ ณ ตำหนักคำหยาด แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ จากนั้นทรงผนวชที่วัดโพธิ์ทองใกล้กับตำหนักนั้น แล้วเสด็จมาประทับที่วัดประดู่โรงธรรม (พงศาวดาร เรื่อง ไทยรบพม่า ใน ประชุมพงศาวดารที่ 2, 2506 : 92) ในช่วงระหว่างที่เว้นจากสงครามนั้น ยังเกิดปัญหาการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของเจ้านายผู้หญิงในการโยกย้ายข้าราชการ เกิดความฉ้อฉลหาประโยชน์จากหน้าที่ ความโลภของเจ้านายผู้หญิง ได้เปลี่ยนแปลงการลงโทษความผิดเพียงริบทรัพย์ไว้กับตน คิดหาประโยชน์จากคู่ความขอตนให้มากที่สุดเท่าที่จะเอาได้ (จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาค 39 (ต่อ)-40), 2511 : 12-13.) ทั้งปัญหาการขาดแคลนกำลังคน ปัญหาไพร่หนีเกณฑ์ ส่งผลให้เมื่อเกิดสงครามไม่สามารถเรียกเกณฑ์มาช่วยราชการได้

เมื่อพระเจ้ามังระขึ้นครองราชย์ ใน พ.ศ. 2306 ได้เตรียมการยกทัพออกจากกรุงอังวะในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2307 โดยมีเป้าหมายในการปราบกบฏในล้านนา ตีล้านช้าง และขยายลงมาตีกรุงศรีอยุธยา คราวนั้นได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา 2 ทาง คือ เนเมียวสีหบดียกทัพลงมาจากด้านเหนือแต่เมืองเชียงใหม่ และมังมหานรธายกทัพเข้ามาทางด้านตะวันตกทางด้านเจดีย์สามองค์ โดยมีนโยบายว่าถ้าที่ไหนต่อสู้ให้ตีเก็บบริบททรัพย์สิน จับผู้คนเป็นเชลย บ้านเรือนเผาทำลายให้สิ้น แต่ถ้าที่ไหนอ่อนน้อมยอมเป็นพวกกับพม่า ให้ทำสัตย์ไม่ทำร้าย แต่เกณฑ์เอาสิ่งของที่ต้องการ หรือเรียกคนมาใช้งาน (พงศาวดาร เรื่อง ไทยรบพม่า ใน ประชุมพงศาวดารที่ 2, 2506 : 102) เมื่อทัพของพม่าเข้ามาตีทั้ง 2 ทาง ยังไม่ประชิดพระนครนั้น ได้เกิดวีรกรรมกล้าหาญของชาวบ้านบางระจันขึ้น

ในที่นี่ เรื่องราวของชาวบ้านบางระจันได้ปรากฏในเอกสารสำคัญอย่างพระราชพงศาวดาร ซึ่งมีการเพิ่มเติมเนื้อความอย่างต่อเนื่อง นับแต่มีการแต่งพระราชพงศาวดารฉบับมาตรฐาน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันถือเป็นพระราชพงศาวดารต้นแบบในการ

ชำระพระราชพงศาวดารฉบับต่อมา ได้แก่ คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์ หรือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบลัดเล หรือ พระราชพงศาวดาร ฉบับพิมพ์ 2 เล่ม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวร ชำระขึ้น พ.ศ. 2350 พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีความสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระราชพงศาวดารฉบับต่อมา คือ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ชำระในปลายรัชกาล และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่ นอกจากนี้ วรรณกรรมชาวบ้านบางระจันยังเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาในไทยรบพม่า พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อีกด้วย

เมื่อพิจารณาพระราชพงศาวดารฉบับแรกทีกล่าวถึงวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ความว่า

“ขณะนั้นพระอาจารย์วัดเขานางบวชมาอยู่ ณ วัดบ้านระจัน ชาวบ้านแขวงเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองสิงห์บุรี เมืองสรรคบุรี อพยพหนีเข้ามาพึ่งพระอาจารย์นั้นเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าไปเกลี้ยกล่อม ชาวก่ายบางระจันแต่งกันลงมาฆ่าพม่าตายเสียกลางทางเป็นอันมาก พม่าจึงแบ่งกันทุกค่ายยกขึ้นไปจะรบ ฝ่ายชาวก่ายบางระจันออกตั้งอยู่นอกค่าย พอพม่ายกมาก็ซัดกันออกไปไล่ต้อนบอนฟันแทงพม่าล้มตายเป็นอันมาก ... พม่ายกไปตีค่ายบางระจันทำการกวาดขันยิ่งกว่าเก่า ชาวบ้านค่ายบางระจันเข้ามาขอปืน 2 กระบอก ปรีกษากราบทูลว่า ถ้าค่ายบางระจันเสียแก่พม่า พม่าจะเอาปืนเข้ามารบกรุงจะให้ไปนั้นมิบังควร ครั้นรุ่งขึ้นพม่ายกไปตั้งค่าย ณ บ้านขุนโลก นายจันทร์หนดเชื้อว คุมพรรคพวกออกมาตีพม่าฆ่าพม่าตายเป็นอันมาก ประมาณสัก 500 ตัวก็ต้องป็นตายในที่รบ ... อนึ่งพระยารัตนาธิเบศร์ออกไปไธทอง หล่อปืนใหญ่ขึ้น ณ บ้านบางระจัน 2 กระบอก ครั้นพม่ายกไปตีอีก ค่ายบางระจันก็แตก ไพร่พลล้มตายเป็นอันมาก” (พระราชพงศาวดารฉบับจันทนумаต (เจิม) ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542 : 450)

ความที่กล่าวในข้างต้นเป็นเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านบางระจัน ซึ่งแทรกอยู่ในพระราชพงศาวดาร ในเวลาต่อมาเมื่อมีการชำระพระราชพงศาวดารเพิ่มเติมได้มีการเพิ่มเรื่องราว ตัวละครลงไป จะเห็นว่าตัวละครที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านบางระจันที่ระบุในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึงเหตุแห่งการรวมตัวของชาวบ้านบางระจัน นามวีรชนบางระจัน 2 ท่าน คือ พระอาจารย์วัดเขานางบวชกับนายจันทรหนวดเขียว การต่อกรกับพม่า ความสัมพันธ์กับราชสำนักกรณีขอปืนใหญ่ และความล้มเหลวของค่ายบางระจัน ซึ่งแตกต่างจากเนื้อความที่เติมเข้าไประหว่างพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ได้อธิบายเหตุการณ์เพิ่มเติมอย่างมาก พร้อมตัวละครในประวัติศาสตร์ทั้งฝ่ายชาวบ้านบางระจันและฝ่ายพม่า ความว่า

“... ครั้น ณ เดือน 3 ปีระกา สัปตศก พวกชาวเมืองวิเศษชัยชาญ และเมืองสิงคโปร์ เมืองสวรรคบุรีเข้าไปเกลี้ยกล่อมพม่า พม่าเร่งเอาทรัพย์สินเงินทองและบุตรหญิงจึงชวนกันลงพม่าว่าจะให้บุตรหญิงและเงินทอง แล้วคิดกันจะสู้รบกับพม่า บอกเหล่าชักชวนกันทุกๆ บ้าน และนายแท่น 1 นายโซ 1 นายอิน 1 นายเมือง 1 ชาวบ้านสีบัวทอง แขวงเมืองสิงค์ นายดอก ชาวบ้านตรับ นายทองแก้ว ชาวบ้านโพทะเล คนเหล่านี้มีสมัครพรรคพวกมาก เข้าเกลี้ยกล่อมพม่าซึ่งยกทัพมาทางเมืองอุทัยธานี ครั้นพม่าตักเดือนเร่งรัดจะให้ส่งบุตรหญิง จึงให้นายโซ คุมพรรคพวกเข้ามาพม่าตาย 20 เศษ แล้วพากันหนีมาหาพระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช มีความรู้วิชาการดี มาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้นในบ้านระจันเอาเป็นที่พึ่ง และพาสมัครพรรคพวกครอบครัวทั้งปวงมาอยู่ ณ บ้านระจันและนายแท่นกับผู้มีชื่อเหล่านั้นชักชวนคนชาวบ้านได้ 400 เศษ มาตั้งค่ายมั่นอยู่ที่บ้านระจันทั้งสองค่าย พระอาจารย์นั้นลงตระกุดประเจียดและมณฑลแจกให้ และพม่าประมาณร้อยเศษตามมาจับพันเรื่องมาถึงบ้านระจันก็หยุดอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำปากข้างโน้นนายแท่นรู้ จึงจัดแจงคนให้รักษาค่าย แล้วก็พาคนสองร้อยข้ามน้ำไปรบกับพม่า พม่ายิงปืนได้นัดเดียว นายแท่นกับคนสองร้อยล้วนถืออาวุธสิ้นเข้าฟันแทงพวกพม่าถึงตะลุมบอนฆ่าพม่าตายทั้งร้อยเศษ เหลือแต่ตัวนายสองคนขึ้นม้าควบหนีไปได้ จึงไปแจ้งความแก่นายทัพนายกองซึ่งตั้งค่ายอยู่ ณ แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ แล้วบอกไปถึงแม่ทัพ แม่ทัพจึงแต่งให้จ่าจุนหัวน คุมพลห้าร้อยมาตีค่ายบ้านระจัน นายค่ายบ้านระจันก็ยกทหารออกรบตีทัพ

พม่าแตกหนีและป่วยเจ็บล้มตายเป็นอันมาก แม่ทัพจึงให้เยกิหฺนฺคุมพลทหารเจ็ดร้อยยกไปตีค่ายบ้านระจัน ก็แตกพ่ายมาอีกเป็นสองครั้ง จึงให้ตั้งจ่าไปคุมพลเก้าร้อยยกไปตีอีก ก็แตกพ่ายมาเป็นสามครั้ง พวกพม่าขาดฝีมือไทยค่ายบ้านระจันยิ่งนัก หยุดอีกสองวัน สามวันแม่ทัพจึงเกณฑ์ให้สุรินจ่อช่องเป็นนายทัพใหญ่ คุมพลทหารเกณฑ์กันทุกค่ายเป็น คนพันเศษ ม้าหกสิบม้า ยกไปตีค่ายบ้านระจันอีกเป็นสี่ครั้ง สุรินจ่อช่องก็ยกพลทหารไปถึงทุ่งบ้านห้วยไผ่ พวกค่ายบ้านระจันก็จัดกันให้นายแท่นเป็นนายทัพ พลสองร้อย ให้นายทองเหม็นเป็นปีกขวา พันเรืองเป็นปีกซ้าย คุมพลกองละสองร้อยทั้งสามกองเป็นคนหก ร้อย มีปืนคาบชูดคาบศิลาของชาวบ้านบ้าง ปืนของพม่าซึ่งแตกหนีล้มตายเก็บได้บ้าง ทั้ง เก็บกระสุนดินของพม่าซึ่งทิ้งเสียเก็บได้บ้าง และตัวนายทั้งสามคนนั้นก็นำพลทหารทั้ง สามกองยกออกจากค่าย ไปถึงคลองสะดือสี่ต้น จึงตั้งทัพตากันอยู่ทั้งสามกอง คอยตั้งรับ ทัพพม่า ที่ต้นสะดือใหญ่มีบ่อน้ำอยู่กลางทุ่ง กองทัพพม่ายกมาตั้งอยู่ฟากคลองข้างโน้น ได้ยิงปืนตอบโต้กันทั้งสองฝ่าย พม่าเห็นพวกไทยน้อยก็ตั้งรบอยู่มิได้ท้อถอย ทัพไทยจึงขน เอาไม้และหญ้ามาถมคลอง แล้วยกข้ามคลองรุกไปรบพม่าถึงอาวุธสิ้น เข้าตีตะลุมบอน แทะฟันพม่าล้มตายเป็นอันมาก และสุรินจ่อช่องนายทัพนั้นทางร่มระย้าอยู่ในกลางพล เร่งให้ตีกลองรบ รบกันตั้งแต่เช้าจนตะวันตกเที่ยง พลทหารไทยวิ่งเข้าฟันตัดศรีษะสุรินจ่อช่อง ขาดตม้ามตายในท่ามกลางสนามรบ และนายแท่นซึ่งเป็นนายทัพไทยนั้นวิ่งเข้าไปในกลาง พลพม่า ไล่แทงพม่าตายไปหลายคน และตัวนายแท่นนั้นถูกปืนพม่าที่เข้าล้มลง พวกพล ทหารช่วยกันหามออกมาจากที่รบ และพลทหารทั้งสองฝ่ายต่างเหนื่อยอ่อนอดโรย ก็รอ รบถอยออกจากกันทั้งสองข้างหยุดพักอยู่ข้างละฟากคลอง พวกชาวบ้านระจันก็นำ อาหารออกมาส่งเลี้ยงดูพวกทหาร ฝ่ายพม่าก็หุงข้าวสุกบ้างยังบ้าง ที่ได้กินข้าวบ้างยัง ไม่ได้กินบ้าง พวกทหารไทยกินอาหารเสร็จพร้อมกันแล้ว ก็แต่งตัวยกข้ามคลองแล่นเข้า โจมตีทัพพม่าพร้อมกัน

ฝ่ายพลพม่าสาละวนซัดหลุมฝังศพนายอยู่ บ้างตีกลองประโคมศพ บ้างร้องให้ รักนายไม่เป็นอันจะต่อรบ ก็แตกพ่ายหนีไปต่อหน้า พลทหารไทยไล่ติดตามไปทันฆ่าฟัน พม่าตายเสียเป็นอันมาก เก็บได้ปืนและเครื่องศัตราวุธผ้านุ่งห่มต่างๆ แต่ไล่ติดตามพม่าไป จนเย็นจวนจะใกล้ค่ำจึงกลับมายังค่ายพม่า และพลพม่าตายประมาณแปดร้อยเศษที่เหลือ

รอดกลับมาสามร้อยเศษ ต้องอาวูบบาดเจ็บก็มาก ช้างทัพไทยตายหกลีบเศษ ป่วยเจ็บสองคน ขณะนั้นชาวบ้านอื่นๆ พาครอบครัวเข้ามาอาศัยอยู่ที่ค่ายบ้านระจันเป็นอันมาก

ฝ่ายพม่ากลัวฝีมือชาวบ้านระจันยิ่งนัก แต่จัดแจงกะเกณฑ์ทัพปรึกษากันประมาณสิบเอ็ดสิบสองวัน แม่ทัพจึงแต่งให้แยจออากาศเป็นแม่ทัพ เกณฑ์แบ่งพลไปทุกๆ ค่ายเป็นคนพันเศษสรรพด้วยม้าเครื่องสรรพวุธให้ยกไปตีค่ายบ้านระจันอีก ก็แตกพ่ายหนีมาเป็นห้าครั้ง แล้วแม่ทัพจึงแต่งให้จิกแกปลัดเมืองทวายเป็นนายทัพ คุมพลร้อยเศษยกไปตีเป็นหกครั้งก็แตกพ่ายมา จึงแต่งให้อากาปันญีเป็นนายทัพคุมพลพันเศษยกไปรบอีกเป็นเจ็ดครั้ง และอากาปันญียกไปตั้งค่ายอยู่ ณ ตำบล บ้านขุนโลก ฝ่ายไทยข้างบ้านระจันจึงจัดให้ขุนสันฝีม้อยิงปืนแม่นเป็นนายพวกทหารปืน คอยป้องกันทหารม้าพม่า แล้วแต่งให้นายจันหนวดเขี้ยวเป็นนายทัพใหญ่คุมทหารพันเศษ ยกออกไปตีทัพพม่าเข้าล้อมค่ายไว้ ฝ่ายพม่าตั้งค่ายยังไม่ทันแล้ว ทัพไทยวกเข้าโจมตีเข้าหลังค่าย ยิงแทงฟันพม่าตายแทบถึงพัน และอากาปันญีนายทัพนั้นก็ตายอยู่ในค่าย ทัพไทยได้ม้าและผ้าถุงหม้อศัตรารูปร่างต่างๆ เป็นอันมาก พม่าแตกหนีเหลือรอดมานั้นน้อยประมาณร้อยเศษ ตั้งแต่นั้นมาพม่ายิ่งกลัวฝีมือไทยค่ายบ้านระจันนัก เกณฑ์กันจะให้ไปรบอีกมิใคร่ได้ หยุดนานไปถึงกึ่งเดือน

... ขณะนั้น ในพระนครได้ทราบข่าวว่าชาวบ้านระจันตั้งค่ายรบต่อพม่า พม่ายกทัพไปตีแตกพม่ามาเป็นหลายครั้ง ชาวบ้านระจันฆ่าพม่าเสียเป็นอันมาก ... ฝ่ายนายทัพนายกองพม่าทั้งปวงจึงปรึกษากันจัดหาผู้ซึ่งจะเป็นนายทัพ จะให้ยกไปตีเอาค่ายบ้านระจันให้จงได้ ขณะนั้นรามัญคนหนึ่งเป็นมอญเก่าอยู่ในพระนครนั้นมาช้านานเข้าเกลี้ยกล่อมพม่ามีฝีมือเข้มแข็ง แม่ทัพพม่าตั้งให้เป็นพระนายกอง จึงเข้ารับอาสาจะขอไปตีค่ายบ้านระจันให้แตกจงได้ แม่ทัพจึงเกณฑ์พลพม่ารามัญให้สองพัน ตั้งให้พระนายกองเป็นนายทัพ สรรพด้วยม้าเครื่องสรรพวุธให้ยกไปตีค่ายบ้านระจันอีกเป็นแปดครั้ง และพระนายกองยกทัพไปตีค่ายบ้านระจันครั้งนี้มิได้ตั้งทัพกลางแปลง ให้ตั้งค่ายรายทางไปตามทางสามค่าย แล้วให้รื้อค่ายหลังผ่อนไปตั้งข้างหน้าอีก แต่เดินค่ายไปที่ละสามค่าย ดังนี้ถึงกึ่งเดือนจึงไปเกือบจะใกล้ค่ายบ้านระจัน พวกตัวนายค่ายบ้านระจันคุมพลทหารยกออกตีค่ายพระนายกองเป็นหลายครั้งไม่แตกฉาน และพระนายกองตั้งมั่นรับอยู่แต่ในค่ายมิได้ออกรบนอกค่าย วกบ้านระจันเสียคนล้มตายเป็นอันมาก วันหนึ่งนายทองเหม็น

กินสุราเมาซื้อกระบือเผือกยกพลเข้าตีค่ายพม่า พระนายกองขับพลรามัญออกต่อรบนอกค่าย นายทองเหม็นขับกระบือไล่ถล่มเข้าในกลางทัพแต่ผู้เดียว ทางพลพม่ารามัญตายเป็นหลายคน พวกพม่าต่อรบต้านทานล้อมเข้าไปได้ เข้ารุมฟันแทงนายทองเหม็นไม่เข้า นายทองเหม็นสู้รบอยู่ผู้เดียวจนสิ้นกำลัง พม่าจับตัวได้ที่ทุบตีตายในที่นั้น พวกทัพบ้านระจันเสียนายแล้วก็แตกหนีไปค่าย ทัพพม่าพระนายกองก็ยกตามติดตามถึงบ้านขุนโลก ไกลค่ายบ้านระจัน จึงให้เก็บเอาศพพม่าซึ่งตายแต่ทัพก่อนๆ นั้นเผาเสียสิ้น แล้วก็ตั้งค่ายใหญ่ลงที่นั่นรักษามั่นอยู่ ทัพบ้านระจันออกตีเป็นหลายครั้งไม่แตกก็เสียน้ำใจท้อถอย พระนายกองจึงให้ชุดอุโมงค์เดินเข้าไปใกล้ค่ายบ้านระจัน แล้วปลุกหอรบขึ้นสูง เอาปืนใหญ่ยิงเข้าไปในค่ายต้องไทยตายเป็นอันมาก และตีเอาค่ายน้อยบ้านระจันได้ ยิ่งแต่ค่ายใหญ่ และนายแทนซึ่งถูกปืนพม่าเข้าหักแต่ก่อนนั้นป่วยมานาน ก็ถึงแก่กรรมลงในเดือน 6 ปีจอ อัฐศก

ขณะนั้นขุนสันซึ่งฝีมือเข้มแข็งถือปืนอยู่เป็นนิจ และนายจันหนวดเขี้ยวยกพลทหารออกรบกับพม่าอีกเป็นหลายครั้ง วันหนึ่งพลพม่าโอบหลังเข้าได้ ก็ฆ่าขุนสันกับทั้งนายจันหนวดเขี้ยวตายในที่รบทั้งสองนาย แต่พันเรื่องกับนายทองแสงใหญ่อยู่ในค่ายบ้านระจัน เห็นเหลือกำลังจะสู้รบกับพม่าจึงบอกเข้ามาในเมือง ขอปืนใหญ่และกระสุนดินดำ เสนาบดีจึงปรึกษาลงความเห็นพร้อมกันมิได้ให้ ว่าถ้าพม่าตีค่ายบ้านระจันแตกแล้วก็จะได้ปืนใหญ่ และกระสุนดินดำเป็นกำลังเข้ามารบพระนคร เหมือนหนึ่งให้กำลังแก่ข้าศึก แต่พระยารัตนาธิเบศร์นั้นหาลงเห็นด้วยไม่ จึงออกไป ณ ค่ายบ้านระจัน คิดอ่านเรียรายทองขาวบ้านซึ่งอยู่ในค่ายมาหล่อปืนใหญ่ขึ้นได้สองกระบอก ก็บกพร่องร้าวรานไปหาบริบูรณ์ไม่ เห็นจะคิดการสงครามไม่สำเร็จก็กลับเข้าพระนคร ฝ่ายชาวบ้านระจันหาที่พึ่งไม่ได้ ไม่มีใครช่วยอุดหนุนก็เสียใจอ่อนห่อนอ่อนฝีมือเห็นจะสู้รบต้านทานพม่าไม่ได้ แต่ตั้งต่อรบพม่ามาแต่เดือน 4 ปลายปีระกา สัปตศก จนถึงเดือน 8 ปีจอ อัฐศก ได้ห้าเดือน เห็นเหลือกำลังที่จะขับเคี่ยวทำสงครามกับพม่าสืบไปอีก ต่างคนพาครอบครัวหนีไปจากค่าย ที่ยังอยู่น้อย ผู้คนก็เบาบางลง

ครั้นถึง ณ วันจันทร์ แรม 2 ค่ำ เดือน 8 ปีจอ อัฐศก พม่าก็ยกเข้ามาตีค่ายใหญ่บ้านระจันแตก ฆ่าคนเสียเป็นอันมาก ที่จับเป็นนั้นก็มาก บรรดาครอบครัวชายหญิงเด็ก และผู้ใหญ่ซึ่งเหลือตายอยู่นั้นให้กวาดเอาไปสิ้น แล้วก็เลิกทัพกลับไปยังค่ายพม่า ตั้งแต่รบ

กันมาห้าเดือนจนเสียค่ายนั้นไทยตายประมาณพันเศษ พม่าตายประมาณสามพันเศษ และพระอาจารย์ธรรมโชตินั้น กระทำสายสัญญาณมงคลประเจียดกะตรุดต่างๆ แจกให้คนทั้งปวง แต่แรกนั้นมีคุณอยู่คงแคล้วคลาดคุ้มอันตรายอาวุธได้ขลังอยู่ ภายหลังผู้คนมาอยู่ในค่ายมากสำสอน ที่นับถือแท้บ้าง ไม่แท้บ้าง ก็เสื่อมตบะเดชะลง ที่อยู่คงบ้างที่ต้องอาวุธบาดเจ็บล้มตายบ้าง และตัวพระอาจารย์นั้นที่ว่าตายอยู่ในค่ายก็มี ที่ว่าหายสูญไปก็มี ความหลงเป็นแน่ไม่” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 2535 : 142-146)

ความน่าสนใจของการเพิ่มเติมเนื้อความ ตัวละครในประวัติศาสตร์ คือ การหาคำตอบว่าเพราะเหตุใด ชาวบ้านบางระจันจึงปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ อย่างยืดยาว นี่อาจจะหมายถึงสร้างบทเรียนทางประวัติศาสตร์การเสียกรุงศรีอยุธยาว่า ความย่อหย่อนของราชสำนักที่ไม่อาจเป็นที่พึ่งแก่ชาวบ้านได้จึงเกิดการรวมตัวเพื่อปกป้องชุมชนของตน มากไปกว่านั้นยี่อื่นที่ภายหลังได้ยึดยึดวีรกรรมเหล่านั้นว่าเป็นการปกป้องแผ่นดินเกิด การให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับวีรชนบางระจันด้วยการเพิ่มเติมตัวละครในประวัติศาสตร์อีกหลายท่าน เช่น นายแท่น นายโช นายอิน นายเมือง นายดอก นายแก้ว ขุนสรรค์ พันเรืองกำนัน นายทองเหม็น นายทองแสงใหญ่ ซึ่งแต่เดิมมีเพียง นายจันทร์ หนวดเขี้ยวกับพระอาจารย์วัดเขานางบวช เป็น พระอาจารย์ธรรมโชติวัดเขานางบวช ทั้งยังมีการเพิ่มเติมรายนามชาวพม่าซึ่งไม่เคยปรากฏในพงศาวดารฉบับก่อนหน้า ยกตัวอย่างเช่น งาจุนห่วน เยกิห่วน ดิงจาโป่ สุรินจ่อซ่อง แยกจอกา อากาปณยี เป็นต้น

ในการเพิ่มเติมเนื้อความนั้น มีการอธิบายการปะทะระหว่างชาวบ้านบางระจันกับพม่าโดยละเอียดในไทยรบพม่าทั้งหมด 8 ครั้ง ซึ่งในแต่ละครั้งได้กล่าวถึงความกล้าหาญของชาวบ้านบางระจัน ดังนี้

ครั้งที่ 1 เนเมียวสีหบดีให้ งาจุนห่วน คุมกำลัง 500 คน ไปปราบแต่ไม่สำเร็จ

ครั้งที่ 2 เนเมียวสีหบดี ให้ เยกิห่วน ยกทัพไปปราบแต่ไม่สำเร็จ

ครั้งที่ 3 เนเมียวสีหบดี ให้ ดิงจาโป่ คุมทหารไปปราบ แต่ไม่สำเร็จ

ครั้งที่ 4 สุรินจ่อซ่อง รับอาสาจำจนวนพล 1000 เศษ ยกทัพไปปราบ นายแท่น นายทัพใหญ่ ถือพล 200 นายทองเหม็น ปีกขวา ถือพล 200 นายพันเรืองกำนัน ปีกซ้าย

ถือพล 200 ครั้งนั้นชาวบ้านบางระจันฟันสุรินจ่อช่องนายทัพพม่าตาย ส่วนนายแทนถูกยิงที่เข้า ฝ่ายพม่าสละวนกับการจัดศพแม่ทัพ ไม่ทันเตรียมตัวจึงเสียชีวิตแตกพ่ายไป

ครั้งที่ 5 เนเมียวสีหบดี ให้ แยกจอกา ยกทัพไปปราบ แต่ไม่สำเร็จ

ครั้งที่ 6 เนเมียวสีหบดี ให้ จิกแก ปลัดทวาย ยกทัพไปปราบ แต่ไม่สำเร็จ

ครั้งที่ 7 เนเมียวสีหบดี ให้ อากาปันคยี ยกทหารกล้า 100 เศษ มีทหารม้าและทหารราบ ฝ่ายชาวบ้านบางระจัน นายจันทรหนวดเขียวเป็นนายใหญ่ ขุนสรรค์เป็นนายทหารปืน คัดคนมีฝีมือยิงปืน 100 เศษไว้สู้ทหารม้า ครั้งนั้นพม่ายกทัพถึงบ้านขุนโลก กองทัพพม่าถูกตีกระหนาบ อากาปันคยีตายในที่รบ

ครั้งที่ 8 พระนายกอง หรือ สุกี่ อาสาตีบ้านบางระจัน มีการยกทัพอย่างระมัดระวัง ไม่รีบเร่ง ชาวบ้านบางระจันเข้าตีค่ายพม่าหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จเนื่องจากไม่มีปืนใหญ่ นายทองเหม็นนี้กรำคาญยกทัพไปตีพม่าแต่พ่ายกลับมา ชาวบ้านบางระจันจึงมีใบบอกไปขอปืนใหญ่ในพระนครแต่ไม่ได้ปืนใหญ่กลับมา เป็นเพียงแต่มอบหมายให้พระยารัตนาธิเบศร์หล่อปืนใหญ่ มีการไธทองหล่อปืนที่บ้านบางระจัน ปืนร้าวใช้ไม่ได้ ขุนสรรค์กับนายจันทรหนวดเขียว ออกไปตีทัพพม่าถูกอาวุธตาย สุกี่เข้าไปตั้งค่ายประชิดค่ายบางระจัน ยิงปืนใหญ่ ชาวบ้านร่วมต่อสู้จนสิ้นกำลังจนเสียแก่ข้าศึก (พงศาวดาร เรื่องไทยรบพม่า ในประชุมพงศาวดารที่ 2, 2506 : 112-120)

การเพิ่มเติมรายละเอียดในการสงครามที่เกิดขึ้นที่ค่ายบางระจันถึงวีรกรรมความกล้าหาญ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการเป็นส่วนหนึ่งของการพิทักษ์รักษาแผ่นดิน ถือเป็นตัวอย่างอันดีของชาวยุทธ ความเสียสละ ในขณะเดียวกันได้สะท้อนภาพความอ่อนแอ ความล้มเหลวทางการเมืองของราชสำนักที่มีอาจพิทักษ์ปกป้องราชอาณาจักรไว้ได้ จนท้ายสุดกลุ่มชาวบ้านที่ไม่คาดหวังว่าจะได้รับการปกป้องจากราชสำนักลุกขึ้นมาต่อสู้กับอริราชศัตรูอย่างกล้าหาญ ถือเป็นวีรกรรมน่าเอาอย่างในภายหลังจากการกอบกู้บ้านเมืองเป็นผลสำเร็จ เรื่องราวของวีรชนบางระจันจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชสำนัก ในขณะเดียวกันได้มีการขยายความ เพิ่มเนื้อหา ตัวละครให้มีลักษณะเป็นวรรณกรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระราชนิพนธ์พงศาวดารความยาว ที่ผู้อ่านจะได้รับความซาบซึ้ง ในขณะเดียวกันยังได้บทเรียน ทั้งเป็นเครื่องเตือนใจแก่

มหาชนให้กล้าหาญ เสียสละ แม้ว่าจะเป็นเพียงกลุ่มชาวบ้านได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ ซึ่งในช่วงที่มีการเพิ่มเติมเนื้อหาวีรชนบางระจันเข้าไปจำนวนมากนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของราชสำนักสยามได้เผชิญวิกฤตทางการเมืองจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกแล้ว

การสร้างตัวตนและสื่อความหมายในสังคมร่วมสมัย

การปรากฏเรื่องราววีรชนบางระจันในเอกสารประวัติศาสตร์สำคัญของไทย อย่างพระราชพงศาวดารนั้น ถือได้ว่าเป็นการนำเอาเรื่องราวชาวบ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ แม้ว่าข้อเท็จจริงเอกสารเหล่านั้นจะมีแก่นกลางเรื่องราวเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่การเกาะเกี่ยวเรื่องราวชาวบ้านเข้าไปด้วยได้กลายเป็นภาพสะท้อนของการร่วมเป็นหนึ่งในร่วมเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ทางสังคม ด้วยเหตุนี้พระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีการขยายความเกี่ยวกับชาวบ้านบางระจันมากขึ้นทั้งเหตุการณ์ ทั้งตัวละครในประวัติศาสตร์ฝ่ายไทยและพม่า แต่เมื่อพิจารณาเอกสารของพม่าอย่าง The Glass Palace Chronicle of The King of Burma, พงศาวดารมอญพม่า และพระราชพงศาวดารพม่า พระนิพนธ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ไม่ปรากฏวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันแต่อย่างใด แม้แต่การสืบค้นบันทึกชาวต่างชาติ เช่น จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ไม่ปรากฏว่ามีการบันทึกเหตุการณ์ของวีรชนคนกล้าแห่งบ้านบางระจันเช่นกัน การปรากฏหรือไม่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ที่หลากหลายจึงเป็นเพียงแต่การตั้งข้อสังเกตถึงการดำรงอยู่ของเนื้อหาที่ราชสำนักสยามเลือกให้วีรชนบางระจันปรากฏอยู่ในเอกสาร จึงสะท้อนความสำคัญของวีรชนบางระจันซึ่งราชสำนักเลือกที่จะให้วีรชนบางระจันร่วมเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ทางการเมืองที่สำคัญคร่าวเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310

การเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชสำนัก วีรชนบางระจันยังเป็นวีรบุรุษชาวบ้านที่มีส่วนร่วมทางการเมือง การเป็นสัญลักษณ์ของความกล้าหาญ เสียสละปกป้องมาตุภูมิอย่างไม่คิดชีวิต ด้วยเรื่องราวที่มีความเป็นวรรณกรรมสูงทั้งยังอธิบายความล้มเหลวทางการเมืองของราชสำนักสยามอันเป็นบทเรียนสำคัญในประวัติศาสตร์

เรื่องราววีรชนบางระจันจึงถูกผลิตซ้ำส่งต่อการเรียนรู้ที่เป็นทางการผ่านระบบการศึกษา และยังผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อการรับรู้ที่ไม่เป็นทางการอย่างสื่อบันเทิง ทั้งนี้ เมื่อแรกที่มีการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ ใน พ.ศ. 2435 วิชาอ่านพงศาวดารอันเป็นส่วนหนึ่งของภาษาไทย เรื่องราววีรชนบางระจันได้รับการส่งต่อมาแต่นั้น และยังปรากฏในแบบเรียนประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น รายวิชาพื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 เรื่อง วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน โดยมีสาระสำคัญเบื้องต้น ความว่า

“เหตุการณ์และวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน เกิดขึ้นเมื่อพม่ายกทัพทั้งทางบกและทัพเรือเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2308 ในระหว่างนั้นหัวเมืองทั้งใต้และเหนือของไทยเสียแก่พม่าไปหลายเมือง คนไทยที่ได้รับความเดือดร้อนต้องพาครอบครัวหลบหนีเข้าป่าไปเป็นจำนวนมาก ในขณะนั้นมีคนไทยกลุ่มหนึ่งคิดต่อสู้กับพม่า บอกข่าวชักชวนชาวบ้าน นัดแนะทำกลลวงพม่าแล้วฆ่าพม่าไปจำนวนไม่น้อย

จากนั้นกลุ่มคนไทยดังกล่าวได้พากันหลบหนีพม่าไปหาพระอาจารย์ธรรมโชติที่วัดเขาเดิมบางนางบวช พระอาจารย์ผู้นี้เป็นผู้ที่มีวิทยาอาคมเป็นที่ยกย่องนับถือของชาวบ้าน กลุ่มคนไทยจึงได้นิมนต์ให้ไปอยู่ที่วัดโพธิ์เก้าต้น ในขณะนั้นมีราษฎรชาวเมืองวิเศษไชยชาญ ชาวเมืองสิงห์และเมืองสรรค์พากันหลบหนีพม่ามาชุมนุมกันในหมู่บ้านบางระจันกันมากมาย ด้วยหมู่บ้านแห่งนี้มีชัยภูมิที่ดียากที่พม่าจะยกทัพเข้ามาตี ทั้งยังมีเสบียงอาหารอุดมสมบูรณ์ หัวหน้ากลุ่มคนไทยพากันหลบหนีมาชุมนุมกันที่นี่ โดยที่มีพรรคพวกที่เป็นชาวบ้านติดตามมาอยู่ด้วย ชาวบ้านบางระจันได้ร่วมมือกันสร้างค่ายขึ้นล้อมรอบหมู่บ้าน จัดกำลังคนเป็นหมวดหมู่ ทำหน้าที่รักษาค่ายเตรียมหาอาวุธไว้ต่อสู้กับศัตรู วางกองสอดแนมคอยสืบข่าวความเคลื่อนไหวของพม่า

ฝ่ายพม่าที่ตั้งอยู่ที่วิเศษไชยชาญรู้ว่าพวกคนไทยที่ฆ่าพม่าตายกันหลบหนีมาอยู่ที่ค่ายบางระจัน จึงส่งกองกำลังทหารตามมาจับ ชาวบ้านบางระจันรู้ข่าวว่าพม่ายกขึ้นมาที่บ้านบางระจัน จึงจัดกองกำลังขึ้นรับศึกพม่า เหล่านักรบของชาวบ้านไทยสามารถรบเอาชนะพม่าได้เป็นครั้งแรก กิตติศัพท์ของชาวบ้านบางระจันจึงเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว

คนไทยที่หลบซ่อนตามแขวงหัวเมืองใกล้เคียงพากันมาสมทบกับนักรบบางระจันเพิ่มขึ้น กองทัพหลวงและต่างฝึกเพลงอาวุธและยุทธวิธีต่อสู้เตรียมพร้อมที่จะสู้กับศึกพม่าทุกเวลา

นักรบบางระจันแม้จะมีกำลังเป็นรองฝ่ายพม่า แต่สามารถตอบโต้การโจมตีของ ข้าศึกจนแตกพ่ายไปได้ 7 ครั้ง ความเก่งกล้าสามารถของนักรบบางระจันเป็นที่เกรงกลัว และครั้นคร้ามแก่ศัตรูมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งฝ่ายพม่าวางแผนและเกณฑ์กำลังพลจำนวนมากมุ่งมาโจมตีค่ายชาวบ้านบางระจันอย่างเต็มที่ ในขณะที่ชาวบ้านบางระจันซึ่งมี กำลังคนน้อยและเสียชีวิตลงไปไม่น้อยจากการรบที่ผ่านมา ประกอบกับไม่มีอาวุธปืนที่มี อาวุธเพียงพอที่จะรับศึกพม่า จนกระทั่งในที่สุดพม่าสามารถตีค่ายบางระจันแตก นักรบบางระจันต่อสู้จนเสียชีวิตล้มตายอยู่ในค่ายมากมายรวมเวลาต่อสู้กับพม่าได้นานถึง 5 เดือน” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2554 : 88-89)

นอกจากนี้ยังทิ้งท้ายวีรกรรมที่มหาชนควรเอาอย่าง ความว่า “วีรกรรมของ ชาวบ้านบางระจันนับเป็นการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ เป็นพลังของประชาชนของชาวบ้าน ธรรมดาที่มีต่อประเทศชาติ สามารถสู้รบต่อต้านข้าศึกด้วยความกล้าหาญ พลังแห่งความ สามัคคี ความรักชาติเป็นแบบอย่างแห่งการเสียสละอันใหญ่หลวง” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2554 : 89) การเน้นย้ำตัวตนในประวัติศาสตร์ของวีรชนบางระจันผ่านแบบเรียน ประวัติศาสตร์เป็นการตอกย้ำภาพวีรบุรุษชาวบ้านอันสอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย ที่เน้นการเป็นส่วนร่วมในการผลักดันสังคมตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

จากเรื่องราววีรชนบางระจันที่มีความเป็นวรรณกรรมสูง ทำให้มีการถ่ายทอด เรื่องราวเหล่านี้ในรูปของวรรณกรรมคลาสสิกของไม้เมืองเดิม เรื่อง บางระจัน โดย ไม้ เมืองเดิม (กฤษณะ พึ่งบุญ) หนึ่งในหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน ประเภต นิยาย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2481 ว่าด้วย “วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ในการสู้พม่า ข้าศึก แบบยอมตาย ท่ามกลางความขลาดเขลาและเห็นแก่ตัว ของชนชั้นปกครอง” (บางระจัน, 2560 : <http://www.sahavicha.com>) ความนิยมในวรรณกรรมเรื่องนี้ทำ ให้ถูกนำมาผลิตซ้ำเป็นภาพยนตร์เรื่อง “ศึกบางระจัน” ใน พ.ศ. 2509 นำแสดงโดย สมบัติ เมทะนี พิศมัย วิไลศักดิ์ ฯลฯ กำกับการแสดงโดย อนุมาศ บุนนาค (ศึกบางระจัน,

2560 : <http://www.thaifilm.com>) นอกจากภาพยนตร์แล้ว บางระจัน ของไม้เมืองเดิมยังถูกนำดัดแปลงเป็นละครอิงประวัติศาสตร์ “บางระจัน” ออกอากาศทางไทยทีวีช่อง 3 ผลิตโดยบริษัท บรอดคาซท์ ไทยเทเลวิชั่น ออกอากาศ พ.ศ. 2557 อีกด้วย

ความนิยมที่มีต่อวีรกรรมชาวบ้านบางระจันได้สร้างปลุกกระแสภาพยนตร์ไทยให้ได้รับความนิยมอีกครั้ง เมื่อภาพยนตร์เรื่อง “บางระจัน” กำกับการแสดงโดย ธนิต จิตบุญกุล ใน พ.ศ. 2543 นำแสดงโดย บิณฑ์ บันลือฤทธิ์ วินัย ไกรบุตร จรัล งามดี บงกช คงมาลัย ฯลฯ ด้วยรายได้กว่า 150 ล้านบาท ทำให้ผู้กำกับได้สร้างภาพยนตร์ภาคต่อ “บางระจัน 2” ออกฉายใน พ.ศ. 2553 แต่ดูเหมือนว่าในครั้งนี้นักภาพยนตร์ไม่ได้รับความนิยมเท่าใดนัก

บางระจันยังถูกสื่อสารออกมาเป็นเพลงปลุกใจ ดังเช่นเพลง “ศึกบางระจัน” ที่ประพันธ์เพลงขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดย สุรินทร์ ปิยานันท์ และเพลงที่ได้รับความนิยมอย่างที่สุดอย่าง “บางระจันวันเพ็ญ” โดย ยืนยง โอภากุล ซึ่งเป็นเพลงประกอบภาพยนตร์เรื่องบางระจัน มีเนื้อเพลงดังนี้

บางระจันคืนพระจันทร์งามเด่น
มีนายจันทนวดเขี้ยวระปือนาม
นิมนต์พระอาจารย์ธรรมโชติ
หวังต่อกรทัพพม่าทั้งน้อยใหญ่
บางระจัน เขารวมกันเป็นหนึ่ง
ทั้งเจ็ดครั้งรบพม่าจนล้มกลิ้ง
เอาปืนใหญ่ยิงใส่กันตาม
เพราะเพิงหล่อเมื่อวานขึ้น
จึงมีอันหยัดยืนรักษาค่ายบางระจัน

บางระจัน บางระจัน บางระจัน
(พูด) เพื่อฟ้องเพื่อน กูจะสู้หลังชนฝา
เพื่อพี่น้อง กูจะสู้สุดแรงกล้า
เป็นปี่จ่อ คืบเดือนเจ็ด เผล็จศึก
เกิดมาสู้สมศักดิ์ศรีลูกผู้ชาย

ฝนพรำพรำอำเียนเยื้องยุทธภูมิสงคราม
รวมพวกขึ้นทวงตามความเป็นไท
สละละทิ้งโบสถ์ เป็นมิ่งขวัญกำลังใจ
ที่ข่มเหงน้ำใจ ปล้นฆ่าเด็ก ผู้หญิง
มีตนเป็นที่พึ่ง ยอดนักสู้เมืองสิงห์
บางระจันเก่งจริง จึงต้องยิงด้วยปืน
ปืนไทยแตกเหลือแต่ด้าม
ก็กรุงศรีมิให้เขาหิบบิยัมปืน

มิอาจยืนอยู่ถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง (ซ้ำ)
เพื่อลูกเมีย กูจะสู้สุดใจกล้า
เพื่อบ้านเมือง กูจะสู้จนสิ้นเลือดหยดสุดท้าย
ในหัวใจส่วนลึก ถึงต้องตายไม่เสียใจ
แม้รักษาไว้ไม่ได้ แผ่นดินไทยหนี้

อีกแปดเดือนต่อมาถึงหน้าเส้า
อยุธยาอันเป็นราชธานี
บางระจัน บางระจัน บางระจัน

พอหมดสิ้นลมหนาว ไทยต้องเสียกรุงศรี
ในการศึกครั้งนี้ มีอุทาหรณ์สอนใจ
มิอาจยืนอยู่ถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง (ซ้ำ)

(บางระจันวันเพ็ญ, 2560 : <http://chordza.blogspot.com>)

การสื่อสารเรื่องราววีรชนบางระจันผ่านเพลงได้ต่อยอดย้ำวีรกรรมความกล้าหาญชาวบ้านบางระจันให้ติดตรึงในสำนึกผ่านบทเพลงที่มีจังหวะดนตรีเร้าอารมณ์ เล่าเรื่องอย่างเป็นลำดับตั้งแต่แรกของการรวมตัวเพื่อต่อกรกับศัตรูจนค่ายแตก แต่ก็ไม่ลืมที่จะเล่าเรื่องที่ราชสำนักไม่ได้มอบปิ่นใหญ่ให้ เหล่านี้เป็นภาพสะท้อนของความล้มเหลวทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาที่ไม่สามารถเป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้ ซึ่งประเด็นดังกล่าวเชื่อมโยงมาสู่ชาวบ้านบางระจันซึ่งเป็นเพียงกลุ่มชาวบ้านที่ต้องการปกป้องชุมชนของตนเองจนตัวตายด้วยความเสียสละ

การสร้างตัวตนและการสื่อสารความหมายของวีรชนบางระจันประสบความสำเร็จอย่างมาก จากการสร้างให้กลุ่มชาวบ้านเหล่านี้เข้าไปมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์ราชสำนักในฐานะตัวแทนของสามัญชนที่เสียสละชีวิตปกป้องแผ่นดินถือเป็นตัวแทนของการมีส่วนร่วมในการเป็นส่วนหนึ่งของการนำพาชาติบ้านเมืองให้รอดพ้นจากวิกฤต หรือ นำพาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้ ในเวลาเดียวกันการสื่อความหมายจากเรื่องราวที่มีความเป็นวรรณกรรมสูงผ่านตัวละครที่มีฉากนาฏวรรณกรรมอันเคร่งขรึมสะท้อนในตอนท้ายได้ติดตรึงในสำนึกของชาวไทย แม้ในปัจจุบันวีรชนบางระจันก็เป็นหนึ่งในวีรบุรุษของไทยที่ได้รับการกล่าวขวัญถึงมากที่สุด

บทสรุป

วีรชนบางระจันถือเป็นหนึ่งในกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับการจดจำมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในฐานะ “วีรบุรุษ” เมื่อพิจารณาปัจจัยที่ทำให้วีรชนบางระจันได้รับการยกย่อง ทั้งร่วมเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชสำนักสยามนั้น เพราะเหตุการณ์ช่วงเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 ถือเป็นประสบการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญของสยาม ความล้มเหลวทางการเมืองครั้งนั้นนำมาซึ่งการเปลี่ยนผ่านแผ่นดินสู่ราชธานีแห่งใหม่ ในขณะเดียวกัน

เหตุการณ์ครั้งนั้น ได้ก่อให้เกิดกลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวกันเพื่อปกป้องชุมชนของตนจากการตระหนักว่าราชสำนักไม่สามารถเป็นที่พึ่งยามยากแก่ราษฎรได้ การเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชสำนักสยามจึงเป็นการอธิบายภาพของความร่วมมือในการนำพาบ้านเมืองให้รอดพ้นยามวิกฤต อันถือเป็นตัวอย่างที่ดีของราษฎรที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมือง แม้ว่าก่อนหน้านี้จะไม่เปิดพื้นที่ในประวัติศาสตร์ราชสำนัก แต่ด้วยบริบททางการเมืองที่เปิดพื้นที่ให้ราษฎรมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์ แม้ว่าในเอกสารประวัติศาสตร์ของเพื่อนบ้านและชาวต่างชาติจะไม่กล่าวถึงวีรกรรมชาวบ้านบางระจัน แต่ด้วยความสำคัญของวีรกรรมชาวบ้านบางระจันดังกล่าว ส่งผลให้วีรชนบางระจันเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ทั้งมีการผลิตซ้ำผ่านแบบเรียนประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง นอกจากสำนักมหาชนสยามที่ได้รับจากระบบการศึกษาแล้ว ยังมีการผลิตซ้ำผ่านงานวรรณกรรม ภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์ที่ได้รับความนิยมอย่างสูงกระตุ้นให้เกิดความรักชาติรักแผ่นดิน และมีการส่งผ่านเรื่องราวที่น่าประทับใจผ่านละครอิงประวัติศาสตร์ และบทเพลงปลุกใจซึ่งได้รับความนิยมมากเช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาความนิยมที่มีต่อวีรชนบางระจัน สามารถอธิบายได้เบื้องต้นว่าเป็นเพราะวีรกรรมความกล้าหาญ เสียสละ ที่ควรเอาเป็นเยี่ยงอย่างแก่ราษฎรทั่วไปในการเป็นส่วนร่วมเพื่อนำพาชาติให้รอดพ้น หรือ พัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้ราชสำนักจึงเปิดพื้นที่ให้วีรชนบางระจันเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชสำนัก ทั้งเรื่องราวที่มีความเป็นวรรณกรรมบอกเล่าผ่านตัวละครชาวบ้านผู้เสียสละทำให้มหาชนเข้าถึงตัวละคร สร้างความประทับใจแก่มหาชน ด้วยเหตุนี้ วีรชนบางระจันจึงเป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีพื้นที่ในสื่อการรับรู้ประวัติศาสตร์ของไทย ทั้งยังมีความสำคัญในเชิงพื้นที่ของจังหวัดสิงห์บุรีอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. (2554). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. (2550). พระราชพงศาวดารพม่า พิมพ์ครั้งที่ 2.

นนทบุรี : ศรีปัญญา.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 2 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6). (2506). พระนคร :

องค์การค้าของคุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 6 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6). (2506). พระนคร :

องค์การค้าของคุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาค 39 (ต่อ)-40). (2511). พระนคร :

องค์การค้าของคุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก ฉบับที่ 3. (2542). กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรม

และประวัติศาสตร์.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. (2535). กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและ

ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

บางระจัน. (2543). เข้าถึงเมื่อ 22 มิถุนายน 2560 จาก <http://www.sahavicha.com>

บางระจันวันเพ็ญ. (2543). เข้าถึงเมื่อ 22 มิถุนายน 2560 จาก

<http://chordza.blogspot.com>

ศึกบางระจัน. (2551). เข้าถึงเมื่อ 22 มิถุนายน 2560 จาก <http://www.thaifilm.com>